

ABDİKADIR OROZBEKOV: KIRGIZ SOVYET CUMHURİYETİNİN İLK YÖNETİCİSİ

Abdykadyr Orozbekov is the First Head of Kyrgyz Soviet Republic

Zuhra ALTIMIŞOVA*

Gazi Türkiyat, Bahar 2018/22: 111-125

Öz: Kırgızistan'ın, 1920-1930'lu yıllardaki tanınmış şahsiyetlerin biri olan Abdıkadir Orozbekov (1889-1938) önemli bir siyaset ve devlet adamıdır. Abdıkadir Orozbekov Sovyet yönetimi kurulduktan sonra çeşitli görevlerde çalışmıştır. O, 1925'te Kara Kırgız Muhtar Vilayeti'nin İcra Komitesi başkanlığına tayin edilmiştir. 1927-1936 yılları arasında Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ve sonradan 1936-1937'de Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Merkezi İcra Komitesi başkanlığını yürütmüştür. Yani A. Orozbekov 1925 yılından 1937'ye kadar Sovyet döneminde Kırgızistan'ın ilk devlet başkanı olarak görev yapmıştır.

Abdikadir Orozbekov SSCB'de Reprisiyanın doruk noktasına ulaştığı 1937 yılında tutuklanarak 1938'de ölüme mahkûm edilmiştir. Sovyet döneminde üst düzey devlet yöneticisi A. Orozbekov, Kırgızistan'ın siyasi, ekonomik ve kültürel yönden gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Makalede Kırgız Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk yöneticisi olan Abdıkadir Orozbekov'un hayatı ve faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Abdıkadir Orozbekov, Kırgızistan, Devlet Adamı, "Aksakal", Reprisiya.

Abstract: Abdykadyr Orozbekov (1889-1938) is one of the famous politicians and statesmen in the history of Kyrgyzstan in 1920-1930s. He worked in different government posts after establishment of Soviet regime. In 1925, he was appointed as a chairman of Executive Committee of Kara Kyrgyz Autonomous Oblast. He worked as a chairman of Central Executive Committee of Kyrgyz Autonomous Soviet Socialist Republic between 1927-1936; then of Kyrgyz Soviet Socialist Republic in 1936-1937. In other words, Abdykadyr O

rozbekov worked as the first head of Kyrgyzstan during the Soviet time from 1925 to 1937.

Abdykadyr Orozbekov was imprisoned in 1937 when the repression reached its momentum in the USSR and sentenced to death in 1938. Abdykadyr Orozbekov, high-rank stateman during Soviet time, contributed a lot to the development of political, economic and cultural affairs of Kyrgyzstan. This article is focused on the life and activities of Abdykadyr Orozbekov who was the first leader of Kyrgyz Soviet Republic.

Key Words: Abdykadyr Orozbekov, Kyrgyzstan, statesman, "Aksakal", Repression

GİRİŞ

Sovyet döneminde Kırgız tarihi ile ilgili yapılan araştırmaların sonuçları bu ideolojinin bir gereği olarak taraflı bir şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca benzeri araştırmaların derinlemesine yapılması bu dönemde mümkün olmamış ve bununla birlikte bazı tarihi olaylar ve şahısların hayatları da göz ardı edilmiştir. Özellikle

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek/KIRGIZİSTAN. zuhraaltymishova@gmail.com, Gönderim Tarihi: 10.01.2017 / Kabul Tarihi: 19.04.2018

Komünist ideoloji ve sınıf muamelesi nedeniyle, 1920-1930'lu yıllarda Kırgız Millî Devleti'nin kurulmasına ve pekiştirilmesine katkı sağlayan birçok siyaset ve devlet adamı hakkındaki bilgilere yer verilmemiştir. Sovyet döneminin ilk yıllarında A. Sıdıkov, C. Abdrahmanov, T. Aytmatov, İ. Aydarbekov, B. İsakeev, E. Esenamanov, K. Tınıstanov, İ. Arabayev, O. Aliyev gibi genç devlet adamları, devlete ve kendi halkına bütün gayretleriyle hizmet etmişler fakat ne yazık ki 1937-1938'de repressiyaya uğramışlardır. J.Stalin'in ölümünden sonra Komünist Parti üyelikleri tekrar düzenlenmiş ve böylece aklanmış olmalarına rağmen çoğunun isimleri toplumda pek bilinmemekteydi. Ancak perestroykanın son yıllarında Sovyet dönemi boyunca *unutulmuş* veya *halk düşmanı* olarak algılanan tarihî şahsiyetlerle ilgili araştırmalara başlanmıştır. Bağımsızlık sonrası bu konuda devlet düzeyinde yoğun araştırmalar yapılarak Sovyet yönetiminin ilk yıllarında devletin gelişmesine katkı sağlayan insanlar ve faaliyetlerini yansıtan birçok makale, eser, romanlar basılmış, yayımlanmış ve hâlen de yayımlanmaktadır. Egemenlik yıllarında tarihî şahıslar hakkındaki objektif ve gerçek bilgiler gün ışığına çıkarılıp onların isimleri, hayat boyu yaptıkları topluma ve genç nesillere tanıtılmış ve çoğunun ismine tarihî ve bilimsel kitaplarda ve ders kitaplarında yer verilmiştir.

Bağımsız Kırgızistan'ın 1920-1930'lu yıllardaki tarihinde karşımıza çıkan tanınmış şahsiyetlerden birisi de siyaset ve devlet adamı Abdıkadir Orozbekov'dur. A. Orozbekov Mart 1925'te Kara Kırgız Muhtar Vilayeti'nin kuruluş kongresinde, vilayet icra komitesinin başkanı olarak seçilmiştir. Daha sonra 1937 yılına kadar Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin üst kademelerinde çalışmış, devletin gelişmesine katkı sağlamıştır. Tutuklandığı ve repressiyanın devam ettiği 1937 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi birinci başkanı olarak görev yapıyordu. Bu makalede Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti'nin ilk yöneticisi olan Abdıkadir Orozbekov'un hayatıyla ilgili bilgiler verilecek ve yaptığı faaliyetlerin üzerinde durulacaktır.

ABDİKADIR OROZBEKOV'UN HAYATI

Abdıkadir Orozbekov 1889 yılında Fergana vilayetinin Margalan uyezdine¹ bağlı Ohna köyünde (günümüzde Batken bölgesi, Kadamcay ilçesi, A.Orozbekov köyü) fakir bir ailede dünyaya gelmiştir. Kendisinin dosyasında belirttiğine göre babası Orozbek, fakir bir köylüydü ve çok küçük toprağı harici başka bir zenginliği bulunmuyordu. Bu sebeple sürekli *çayırker*² olarak çalışıyor ve geçimini bu şekilde sağlıyordu (KC SB MDA: fon.10, liste.15, dosya. 2801. s.2). Abdıkadir Orozbekov'un babası 1898 senesinde vefat eder, dul kalan annesi Temircan 1898'de başka birisi ile

¹ *Uyezd* - Rus Çarlığı döneminde Türkistan'da vilayetten sonraki alt idari yapı.

² *Çayırker* - İşlediğı toprağın sahibinin tarım aletlerinden faydalanarak toprağı işletmesi karşılığında hasadın bir kısmını alan topraksız köylü.

evlenir ve 4 yaşındaki Abdıkadir, kardeşi Ergeş, annesi ve üvey babası beraber yaşamaya başlarlar. Üvey babası 1909 yılında vefat ettikten sonra ailenin bakımını Abdıkadir kendisi yalnız üstlenir, annesi ise 1917 senesinde vefat etmiştir. Abdıkadir Orozbekov Sovyet yönetimi Türkistan'da kurulmadan önce, 10 yaşından itibaren yani 1898-1909 yıllarında zengin kimselerin elinde çoban ve *mardiker* (maraba) olarak çalışmıştır. 1909-1915 yılları arasında Hokand, Andican ve Fergana şehirlerinde ekmek fırınlarında ustalık yaparak geçinmiştir.

Bilindiği gibi Haziran 1916'da Türkistan'daki 19-43 yaş arası erkeklerin, o zaman devam etmekte olan Birinci Dünya Savaşının geri cephesinde çalıştırması adına Rus Çarı'nın emri çıkmıştır. Bu emrin arkasından 1916'da *milli isyan* patlak vermiştir. 1916'da Andican şehrinde Türkiye vatandaşı Mehmet Bey'in ekmek fırınında çalışan Abdıkadir Orozbekov ve çalışma arkadaşları bu emre karşı çıkarak görevi bırakmışlardır. Böylece o, Türkistan'daki 1916 isyanını destekleyip başlangıç safhasında isyana katılmıştır. 1917 yılında *Şubat İhtilali* sırasında Andican şehrindeki fırın işçilerinin faaliyetlerini yönetmiş; usta, işçi, madenci ve memurların Fergana sendika başkanlığını kurmuştur (Saalaev 2016: 72). Abdıkadir Orozbekov 6 Ağustos 1918'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne üye kaydını yaptırmış ve aynı sene gönüllü olarak Kızıl Ordu'ya girmiştir (KC SB MDA, fon.10, liste.15, dosya. 2801:39).

A. N. PASBEROV.

Resim 1. Abdıkadir Orozbekov

1918-1920 yıllarında Kızıl Orduda önce sıradan bir asker olarak görev almış sonrasında ise komutanlığa ve komiserliğe kadar yükselmiştir. Kızıl Ordu bölüklerinde hizmet eden A.Orozbekov, 1920'de düzenli Kırgız süvari bölüğünü kurmuş ve komutanlığını yapmıştır, zamanla bu bölük bir alay kadar büyümüştür. 1919-1922 yıllarında Çimion ve Vuadil ilçe ihtilal komitelerinin başkanlığını yapmıştır. Daha sonra Margalan uyezdi ilçe komitesi başkanlığı ve sonrasında ise ilçe icra komitesinin başkanlığını yürütmüştür. 1922-1924 yıllarında Üç-Korgon ilçe ihtilal komitesi başkan yardımcılığını, Marhamat ilçesi ihtilal komitesi başkanlığını ve aynı ilçenin icra komitesi başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Aynı zamanda Fergana vilayetinin halk mebuslar kuruluna, Margalan şehir icra komitesi üyeliğine seçilmiştir.

A. Orozbekov'un Sovyet yönetimini pekiştirmede ve Sovyet teşkilatlarını oluşturmada birçok faaliyetler yaptığı bilinmektedir. 1924 senesinde Orta Asya Sovyet Cumhuriyetleri sınırlarının paylaşılması sonrasında, Oş şehrinde Oş bölgesi (*okrug*) ihtilal komitesinin toprak paylaşırma bölümünün başkanlığına tayin edilmiş ve 1924-1925 yıllarında bu görevde çalışmıştır. 1925 yılının Şubat-Mart aylarında Komünist Parti'nin Oş okrug komitesinin sekreterliğini yapmıştır. A. Orozbekov Mart 1925'te Kara Kırgız Muhtar Vilayetinin İcra Komitesi başkanlığına tayin edilmiştir.

1 Şubat 1926'da Kırgız Muhtar Vilayeti, Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü alır. Mart 1927'de Pişpek (günümüzde Bişkek) şehrinde düzenlenen Sovyetlerin Tüm Kırgız Cumhuriyeti Çapındaki I. Kongresi'nde Kırgız Muhtar SSC Merkezi İcra Komitesi başkanı olarak seçilmiştir. 1929'da Sovyetlerin Tüm Kırgız Cumhuriyet Çapındaki II. Kongresi'nde ve 1931'de Sovyetlerin Tüm Kırgız Cumhuriyet Çapındaki III. Kongresi'nde bu göreve tekrar seçilmiştir. 1936'da Kırgızistan'ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olmasından dolayı 1936-1937'de Kırgız SSC Merkezi İcra Komitesi başkanlığını yapmıştır. A. Orozbekov SSCB Merkezi İcra Komitesi'nin, SSCB bütçe komisyonunun, Orta Asya Ekonomik Sovyeti Teşkilatı'nın başkanlık divanlarının üyesidir. Ayrıca O, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XV. ve XVII. kongrelerine de katılmıştır (Kunin 1987: 35-37).

1925 yılından 1937'ye kadar yürütme ve yasama yetkisi ikiye ayrılmadığı hâlinde Abdıkadir Orozbekov hem devlet başkanı, hem de hükümet başkanlığını yürütmüştür. Günümüzde bazı Kırgız tarihçileri SSCB devlet yapısından hareketle A. Orozbekov'un SSCB döneminde Kırgız Cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı olduğunu ileri sürmektedirler.

Aynı zamanda ordu mensubu olan Abdıkadir Orozbekov, Fergana vilayetindeki basmacı kollarıyla yapılan savaflara katılmış ve Madı Korbaşı, Şermuhammedbek, Muettinbek, Nurmat, Aliyar, Ergeş, Yadgar, Yarmat Maksım gibi basmacıların kollarını ortadan kaldırmaya yönelik Sovyet askerî operasyonlarını yönetmiştir. 1923-1924 yıllarında *Basmacı Hareketi*'nin ilk safhası bastırılmasına rağmen bu tarihlerden sonra da Orta Asya'da basmacılar küçük gruplar hâlinde mücadeleye devam etmişlerdir. 1920'li yılların sonu ve 1930'lu yılların başında basmacılık hareketinden

dolayı Kırgızistan'ın güneyinde ciddi bir siyasi durum ortaya çıkmıştır. Özel toprakların ve fabrikaların devletleştirilmesi, tahılın devlete zorunlu olarak devredilmesi, ticaret kısıtlamaları, zorla kolhozlaştırma faaliyetleri, dine karşı sürdürülen mücadele (devletin ateist siyaseti) gibi sürüp giden baskılar, basmacılığın Güney Kırgızistan'da tekrar hızla yayılmasını körüklemiştir (KC SB MDA, fon.10, liste.1, dosya.281:117). Hatta 1929'da Basmacı kollarının çoğalarak aktif şekilde faaliyete geçmeleri sebebiyle, devlet kararıyla 15 Ekim 1929 ile 15 Ocak 1930 tarihleri arasında Oş bölgesinin yerleşim yerlerinin bütününde olağanüstü hâl ilan edilmiştir (OBDA fon.1, liste 1, dosya.298: 11; KC SB MDA, fon.6, liste.1, dosya.30:24; fon.10, liste.1, dosya.229:134). A.Orozbekov 1927'de oluşturulan *Basmacılıkla Mücadele Hükümet Komisyonu* üyesi olarak çalışmış, 1930'da adı geçen komisyon başkanlığına getirilmiştir. (KC SB MDA, fon.10, liste.1, dosya. 101:80).

Bu süreçte her ne kadar bütün halkın basmacılara karşı mücadeleyi destekledikleri belirtilse de orta hâlli hatta fakir kesimlerin basmacılık gerekçesiyle devlet tarafından yağmaya uğradığı veya ağır cezaya çarptırıldığı durumlar da olmuştur. Bu sebeple köylülerin büyük kısmı basmacılara katılmayı tercih etmişlerdir. Abdıkadir Orozbekov'un bu meselede çok ihtiyatlı davrandığı bilinmektedir. Orozbekov 1922'de Üç-Korgon ilçe ihtilal komitesinde çalıştığı sürede Kızıl Ordu'nun Fergana cephesinin başkumandanı Albay Safonov, Üç-Korgon'a bağlı İsfayram ve Ak-Su nehirleri kenarında yaşayan 7-70 yaş arası halkın basmacılarla işbirliği yaptıklarını gerekçe gösterip tamamının yok edilmesi emrini verir. Basmacılar ise o sırada Fergana vadisinden gelerek civar dağlarda gizlenmektedir. A.Orozbekov, Safonov'un bu yanlış emrine karşı çıkarak emrin uygulanmasını durdurur ve böylece adı geçen mıntıkada yaşayan suçsuz Kırgız, Özbek ve Taciklerden oluşan binlerce halkın hayatını kurtarır (Abdıkadirov 1989: Sayı.245). O, Fergana'da basmacılar ile barış yapılması teşebbüsünde de bulunmuştur. A.Orozbekov o dönemde sisteme direnen basmacı gruplarını yok etmeye yönelik Kızıl Ordu müfrezelerini yönetmiş ve zorla basmacı kollarına katılmış fakat köylerine geri dönmekten korkmakta olanlar için af ilan etmiştir.

Fergana vilayetinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı çevresinden dolayı Özbek ve Tacik dillerini de rahatlıkla konuşan A.Orozbekov, Kırgızca okuma yazmayı ve Rusçayı *Ekim İhtilali'*nden sonra kendisi öğrenmiştir. 1927 yılında Komünist Parti'nin Orta Asya Bürosu'na bağlı üç aylık kursu tamamlamıştır. Abdıkadir Orozbekov'a 1924'te Türkistan Cumhuriyeti'nin Altın Nişanı, 1932'de Özbek SSC Merkezi İcra Komitesinin Emek Kızıl Tuğ madalyası, aynı sene Kırgız Muhtar SSC Merkezi İcra Komitesi'nin Takdir Belgesi, 1932'de Kırgız SSC Merkezi İcra Komitesinin Emek Kızıl Tuğ madalyası ödülleriyle birlikte *Fahri Sınır Muhafızı* ve *Fahri Kızıl Asker* unvanları da verilmiştir.

A. OROZBEKOV'UN KIRGIZ SOVYET DEVLETİ'NİN GELİŞMESİNE KATKISI

A. Orozbekov'un Kırgız halkının millî devletçiliğinin oluşumu ve gelişimine de katkı sağlamıştır. 1924'te Kara Kırgız Muhtar Vilayeti³ kurulduktan sonra sınırları belirleme işlerinde aktif faaliyetler yürütmüştür. 1926 yılında Moskova'da Tüm Rusya Merkezi İcra Komitesi'nin III. Kongresinde yaptığı konuşma sırasında Kırgızistan'ın gelişmesi için Kırgız Muhtar Vilayeti'nin cumhuriyet olarak tekrar kurulmasını hararetle şekilde savunmuştur. Kırgızistan'ın önce 1926'da Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti daha sonra 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü almasında A.Orozbekov'un büyük emeği geçmiştir. 1929'da kabul edilen Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin ilk anayasası A.Orozbekov'un başkanlığında hazırlanmıştır. 1937'de yürürlüğe giren Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk anayasasının tasarı komisyonu çalışanları arasında yer almıştır.

Resim 2. A.Orozbekov ve 1927-1933'te Kırgız Muhtar SSC Halk Komiserler Kurulu başkanı C. Abdrahmanov

A.Orozbekov kendisinin cumhuriyeti yönettiği sırada Kırgızların birbirinden kopuk etnokültürel topraklarını birleşik bölgesel idarî birime toplamaya çalışmıştır. O dönemdeki Kırgız üst düzey yöneticilerinin gayri resmî toplantısında ateşli şekilde konuşma yaptığı sırada "Eğer biz Kırgızistan'ı satarsak o zaman Fergana'daki Kırgızların Özbekistan'a katılmasına izin vermemiz gerekecektir, bu nedenle Vilayet İcra Komitesi'nde oturarak Kırgız halkına zarar gelmesi konusunda tarihî sorumluluk alma niyetinde değilim." dediği bilinmektedir (Kurmanov 1997: 176). İlk başta Özbekistan'ın Fergana uyezdine bağlanan Kızıl-Kıya, Karavan, Üç-Korgon ilçelerinin Kırgızistan'ın Oş uyezdine

³ Önce 14 Ekim, 1924'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) bağlı Kara Kırgız Muhtar Vilayeti kurulur. 1925'te Kırgız Muhtar Vilayeti olarak ismi değiştirilmiştir. 1926'te Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1936'da ise Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü almıştır. Kırgız SSC, 1936'dan 1991'e kadar Sovyetler Birliği'ni meydana getiren 15 Sovyet cumhuriyetin biriydi.

bağlanmasını bizzat J. Stalin ile bildirmiş ve bu ilçelerin Oş uyezdine bağlanmasını sağlamıştır.

Genç Kırgız Sovyet Cumhuriyeti'nin ilçelere ayrılması, en alt idarî birim-köy sovyetlerinin kurulması ve etkisinin arttırılması, göçebe ve yarı göçebe ailelerin yerleşik hayat tarzına geçirilmesi, 1927-1928'de güney bölgelerinde toprak, su, tarım aletleri ve tarlada kullanılacak hayvanların eşit şekilde dağıtılmasını amaçlayan toprak-su reformunun gerçekleştirilmesi, varlıklı kesimin mülklerinin müsaderesi ve onların Kırgızistan dışına sürülmesi, kolhozlaştırma hareketi, kolhozların maddi temelini pekiştirilmesi, sosyalist sanayileşme, kültürel devrim gibi Sovyet yönetiminin siyasi-ekonomik faaliyetleri A. Orozbekov'un bizzat yönetimi altında yürütülmüştür (Semenov 1987: 42).

A. Orozbekov, Kırgızistan Vilayet İcra Komitesinde çalışırken cumhuriyetin sanayi merkezlerinin temellerini atmıştır. Örneğin 1920'li yıllarda Kara-Suu pamuk temizleme fabrikasının, Frunze şehrindeki bez ve deri fabrikasının, Alamedin Hidro Elektrik Santralî'nin ve başka inşaatların kuruluşlarını bizzat yönetmiştir. A. Orozbekov 1932 yılında Leningrad şehrine giderek Leningrad şehir yöneticileri ile Kırgızistan arasında maden işletilmesine destek anlaşmasını imzalamış, Leningrad tarafından sağlanan destek ile Kırgızistan'da birçok fabrika kurulmuş ve üretimin kalitesi arttırılmıştır. A. Orozbekov'un yönetiminde bulunduğu 1930'lu yılların başında Kırgızistan'da 41 yeni sanayi fabrikası çalışmaya başlamıştır.

A. Orozbekov köylerin durumunu ve halkın hayatını yakından biliyordu. Onun cumhuriyeti yönettiği yıllarda, köylerde daha önce olmayan yeni en alt idarî-bölgesel birim-köy sovyetleri, yarı göçebe ve göçebe hayat tarzının hâkim olduğu bölgelerde ise yayla sovyetleri kurulmuştur. A. Orozbekov köylerde zorla kolhozlaştırmaya karşı çıkmış, köylülerin kolhozlara girmelerinin onların kendi isteğine göre yani gönüllü olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda Kırgızistan'ın değişik bölgelerinde bulunduğu sırada kritere uymadığı hâlde *kulak* yani zengin köylü olarak suçlanan kişilerin şikâyetlerini dinleyerek bizzat kendi kontrolü sonucu adil karar çıkartmaya çalışmıştır. A. Orozbekov, Sovyet yönetimi makamlarının illerde güçlü hâle gelmesine önem vermiş, köylülerin dayanışma örgütü olan *Koşçu Birliği*'nin değişik bölgelerdeki şubelerini kurmuştur.

Abdikadir Orozbekov el sanatlarını ve pamuk üretimini yeniden yapılandırıp geliştirmeye dikkat etmiş ayrıca yiyecek içecek meselelerini de çözmeye çalışmıştır. 1930'larda bazı ilçelerde kuraklıktan dolayı açlık ortaya çıkmıştır. A. Orozbekov bir defasında Isık-Göl'e giderken vagon taşıyan bir trenle karşılaşır. O, treni durdurup "Vagonların içinde ne var?" diye sorar. "Sovyetler Birliği'nin genel fonuna gönderilen buğday" derler. A. Orozbekov hemen o buğdayların geri götürülmesi ve Isık-Göl bölgesindeki açlıktan zorlanan halka dağıtılması emrini verir. 1932 yılında Çon-

Alay ilçesinde de açlık baş göstermiş, Orozbekov 3 bin pud⁴ buğdayı adı geçen ilçeye göndererek zor durumun atlatılmasını sağlayarak halkı açlıktan kurtarmıştır.

Rusya Sovyet Federativ Sosyalist Cumhuriyeti ve SSCB sovyet kongrelerine devamlı katılan A.Orozbekov, böyle toplantılarda her zaman Kırgız Cumhuriyeti'nin menfaatini savunmuş ve onun ekonomik ve kültürel gelişimi konusunda birçok önerilerde bulunmuştur. Örneğin, 1934 yılındaki Tüm Rusya Merkezi İcra Komitesi dönem toplantısında Frunze-Tokmok demir yolu hattının inşasını durduran SSCB Halk Komiserler Kurulu'nun bazı memurlarını eleştirmiş ve inşaatın devam etmesinde ısrar etmiştir.

Tutuklanmasına yarım sene kala yani 20 Mart 1937'de, Tüm Kırgız Sovyetlerinin 5. Olağanüstü Kongresi'nde bildiri sunan ve konuşma yapan Abdıkadir Orozbekov, 1924'den 1937 yılına kadar onlarca sanayi fabrikalarının kurulduğunu, sanayideki gayrisafi üretimin 7 katına, gayrisafi tahıl üretiminin ise 4 katına çıktığını, pamuk üretiminin 7 kat arttığını, halkın okur-yazarlık oranının % 63'e ulaştığını, ağır dağ şartlarında yüzlerce yolun yapıldığını, cumhuriyetin otoparkında 1000'den fazla arabanın bulunduğunu belirtmiştir. Bu bilgileri günümüz açısından değerlendirdiğimizde Orozbekov'un yazdığı sıradan bir bildiri değildir ve bu bildiriye çağdaşlar ve gelecek nesiller için tarihî bir rapor gibi değerlendirmek mümkündür (Parçukov 1990: 75).

Kültürel Devrim ışığında Bakü Türkoloji Kurultayı'nın ardından 1926'da Kırgız Yazısının Arapçadan (o zamana kadar Arap harfi kullanılmıştır) Latin Esaslı Alfabeye Çevrilmesi Komitesi'nin başkanlığını yapmıştır. 1930-1931 yıllarında Latin Harfiyle Yeni Kırgız Alfabeti Merkez Komisyonu başkanlığını yaptığı sırada yeni alfabe oluşturulması, matbaa işlerini düzenleme, ders verme yöntemlerini geliştirme, kısa zamanlı kurslar düzenleme, okuryazarlığı yayma gibi meselelerin çözülmesi ile ilgili faaliyetleri yönetmiştir. Arap harflerinden Latin harflerine geçiş sürecinde İ. Arabayev, H. Karasayev ve K. Tınıstanov gibi Kırgız aydınlarını desteklemiş, aynı zamanda Kırgız dilinin okullarda okutulmasına, günümüz Kırgızistan'ında da çözülmesi çok güç olan resmî evrakların Kırgız dilinde yürütülmesine büyük önem vermiştir.

A. Orozbekov; kreş, orta ve yüksekokulların çoğaltılmasına özen göstermiştir. Lenin adlı Kimsesiz Çocuklara Yardım Fonunu yönetmiş, onlar için orta ve yatılı okulların, çocuk yurtlarının kurulmasını sağlamıştır.

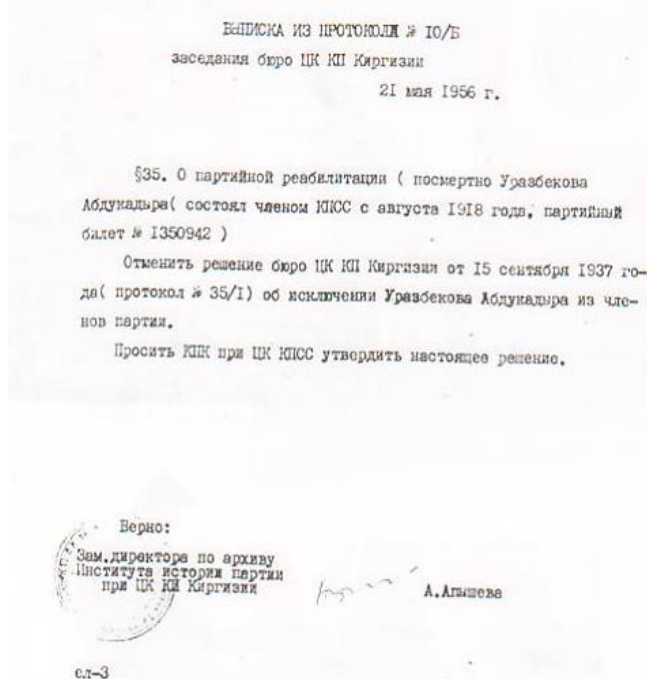
1932 yılının sonunda Kırgızistan Cumhuriyetinde 1500 fabrika çalışıyordu. 1931-1937 yılları arasında 78 bin hane yerleşik hayat tarzına geçirilerek 300 yeni köy ve kasaba ortaya çıkmıştır. Tarımda da büyük değişiklikler meydana gelmiştir. 1937 yılında Kırgızistan'da 1900 kolhoz bulunuyordu, köylülerin % 89,1'i bu kolхозlarda

⁴ Pud - 16,3 kiloya denk gelen eski Rus ağırlık birimi.

çalışıyordu. Tarıma elverişli toprakların ise %97'si bu kolhozlara bağlıydı. 1937 yılında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde 10 doğum evi, 123 sağlık ocağı, 76 hastane, 5 sanatoryum, 2 dinlenme evi ve onlarca öğrenci kampı çalışıyordu. Ayrıca bu dönemde 1600 küsur ortaokulda 265 bin öğrenci eğitim görmekteydi ve onların çoğu Kırgız çocuklarıydı. 2 yüksekokul, 12 teknik okul faaliyet yapıyordu. Kırgızistan genelinde 5, ilçelerde ise 8 gazete ve 3 dergi toplamda 160 bin tiraj ile basılıyordu. Toplam tirajı 7 milyon küsur olan 1356 kitap basılmıştı. 1936 yılının sonunda cumhuriyette 16 tiyatro ve filarmoniye çalışıyordu. 157 sinema, 300 küsur radyo tesisi, 53 radyo kanalı vardı (Asankanov vd. 2009: 265-266).

O, özellikle Kırgızistan ve Özbekistan arasında komşuluk ve kardeşlik ilişkilerinin pekiştirilmesine dikkat etmiştir. 1925-1938 yıllarında Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi başkanı olan Yuldaş Ahunbabayev ile ömrünün sonuna kadar yakın arkadaşlık ilişkileri içinde bulundu. Ahunbabaev'le arkadaşlığı 1920'lerde Margelan Şehir İcra Komitesi başkanı olarak çalışırken başlamıştır. Hatta Orozbekov'un hanımı ve çok küçük yaşta ki çocuklarına A. Orozbekov'un vefatı sonrasında Pişpek (günümüzde Bişkek) şehrinde yaşadıkları evi terk etmeleri emri verilmiştir. Bunun üzerine bu ailenin Ahunbabayev tarafından Fergana şehrinde bir eve yerleştirildiği bilinmektedir.

Resim 3. 21 Mayıs 1956'da A. Orozbekov'un Komünist Parti'ye üyeliğinin geri verilmesi

REPRESSİYA VE ABDİKADIR OROZBEKOV

Sovyetler Birliği'nin yakın dönem tarihinde J. Stalin liderliğinde yürütülen *Repressiya*, son derece korkunç olarak öne çıkmaktadır. 1920'li yılların sonu-1930'lu yılların başında tarımın kolhozlaştırılması, sanayileşmenin başlatılması ve Stalin'in şahsi yönetiminin pekiştirilmesi ile birlikte SSCB çapında repressiya hareketleri güçlendirilmiş ve yaygınlaşmıştır. Araştırmalara göre 1930'lu ve 1950'li yıllar arasındaki *Büyük Terör* adıyla anılan *temizlik* yıllarında 20-50 milyon arası kişi ölüme, hapsedilmeye ya da Sovyet çalışma kamplarında çalışmaya mahkûm edilmiştir (Yakushko 2008: 119). Şiddet ortamındaki devlet takibinden kimse kurtulamamış ve evrensel şüphe, Stalinist despotizmin ilkesi hâline gelmiştir. İlk önce 1936 yılının ikinci yarısında casuslara ve devlete zarar getirenlere karşı av başlamıştır. *Büyük Terör* olarak adlandırılan, 1937 yaz ayında başlayıp 1938 sonbaharına kadar devam eden uygulamalar, toplumu korkutma ve rejimin tüm potansiyel düşmanlarını yok etme amacı gütmüştür. Üst düzey parti yöneticileri, Kızıl Ordu subayları, Sovyet aydınları, ekonomi alanında çalışanlar, sanayi ve maden ocaklarında çalışan teknik elemanlar, repressiyaya uğramışlardır. Büyük Terör uygulamaları; kolhoz başkanları, sanayi ve fabrika müdürleri, eğitim kurumları, kültür makamlarında görev alanlardan sıradan işçi, köylü, kolhozcu, küçük tüccarlara kadar Sovyet toplumunun bütün tabakalarını içermiştir. (Baberowski 2014: 229-243).

Repressiya hareketinin icrası ve motifleri tüm SSCB'de olduğu gibi Sovyet Kırgızistanı için de aynıdır. *Kitlesel temizlik* sonucu Ocak 1934'ten Nisan 1934'e kadar sadece Kırgızistan'ın yerli Komünist parti örgütünde çalışanların sayısı 14 bin kişiden 6 bine kadar düşmüştür (Asankanov vd. 2003: 368). Kırgızistan'da repressiyaya uğrayanların toplam sayısı 40 bin kişidir ve bunların 13 bini aklanmıştır. O zaman yani 1937-1938 yıllarında Kırgızistan'da 2 milyon kişi yaşamaktaydı (Abdrahmanov 2012: 118).⁵ 1937-1938'de, *Büyük Terör* yıllarında tüm SSCB çapında olduğu gibi Kırgızistan'da siyaset ve devlet adamları, millî aydınlar hapsedilmiştir. Bu kişiler Alaş-Orda karşı devrimci örgütü temsilcisi, devrim karşıtı milliyetçi Sosyal-Turan partisinin üyesi, yabancı ülke casusu, Pantürkist, Panislamist, Troçkist, eski zengin köylü, isyancı, faşist, terörcü haydut örgütlerinde kayıtlı sosyal yönden tehlikeli unsurlar, anti sovyet parti üyeleri, eskiden Beyaz Ordu'da veya Basmacı saflarına katılmışlar gibi asılsız iftiralarla suçlanmışlardır. Kırgızistan'da A. Sıdıkov, C. Abdrahmanov, İ. Aydarbekov, T. Aytmatov, B. İsakeev, C. Saadayev, K. Tınıstanov, H. Ceenbayev, O. Tınayev, B. Soltonoyev, E. Esenamanov, H. Şorukov gibi birçok insan tutuklanıp *halk düşmanı* olarak suçsuz yere ölüme mahkûm edilmişlerdir. Böylece bilim adamı, yazar, sanatçı, idareci gibi kişiler ve Kırgız millî aydın sınıfı, idam veya çalışma kamplarında yok edilme suretiyle ortadan kaldırılmıştır. Komünist ideolojiye tüm gönlüyle inanan

⁵ Son araştırmalara göre Kırgızistan çapında repressiyaya uğrayanların toplam sayısı 22 bin kişidir. Tarihçi Bolot Abdrahmanov Kırgızistan Millî Güvenlik Teşkilatındaki arşiv belgelerini inceleyerek aynı şahısların iki kere repressiyaya uğradığını tespit etmiştir.

Komünist Parti üyeleri de repressiya makinesinden kurtulamamışlardır. Maalesef 1937-1938'de Sovyet Kırgızistanı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel kuruluşundaki önemli hedeflerin gerçekleştirilmesine ve bölgede Sovyet yönetimin pekiştirilmesine bizzat katkı sağlayan büyük çaptaki devlet adamları ve yetenekli aydınlar kendilerinin kurduğu sistemin kurbanı olmuşlardır. Bu 1937-1938 repressiya kurbanları arasında Abdıkadır Orozbekov da bulunuyordu.

Abdikadır Orozbekov 20 Eylül 1937'de *Millî Sosyal Turan Partisi*'nin üyesi olduğu hakkında sahte suçlama ile tutuklanmıştır. Orozbekov çoğu zaman *kunduz tebetey* (Kırgız millî şapkası) takardı, bu sebeple repressiya sırasında onu başka sahte suçlamaların yanında "*manaplar*⁶ gibi millî giyim giyiniyor" diye de ihbar etmişlerdir. Abdıkadır Orozbekov'un oğlu Özgörüş Orozbekov anlatıyor: "*Frunze şehrinin Karl Marks sokağında 57 numaralı evde yaşıyorduk. O zaman ablam Erkingül 12, ben 10, kardeşim Kimel 4 yaşında idik. Babamın hapsedildiği 20 Eylül 1937'de ben sokakta top oynuyordum. 5-6 asker eve gelip içeri girdiler. Biraz vakit geçtikten sonra bir kişi gelip babamın beni çağırdığını söyledi. Gittiğimde babam bir kaç kişinin ortasında duruyordu. Onlar eliyle işaret yapıp müsaade verdiler, babam beni kucaklayıp iki yanağımdan öptü ve başımdan kokladı ve "Sen artık büyüdüün, ben sana güveniyorum oğlum" dedi. Meğerse o an babamı gördüğüm son anmış, ondan sonra babamızı bir daha hiç görmedik"* (Eşatov 2009: 201).

1937-1938'de repressiyaya uğrayan sanıkların sorguya çekilmesi sırasında, onların itiraflar içeren ifadelerini almak için korkutma ve çeşitli dayanılmaz işkence yöntemleri kullanıldığı bilinmektedir. Abdıkadır Orozbekov repressiya döneminde 8 ay işkenceye maruz kalmıştır. NKVD⁷ cellâtları Orozbekov'u 60 gün ayakta tutarak sorguya çekmişlerdir. Hatta çivi çakılı, elektrikli masaya yarı çıplak zorla oturtulup bazı iddiaları kabul etmesini istemişlerdir. Onunla aynı koşuğa kalanların anlattıklarına göre her gece onu sorguya götürüyorlar ve ancak sabaha doğru getiriyorlarmış. Abdıkadır Orozbekov her türlü işkencelere rağmen suçsuz olduğunu devamlı vurgulamış, hatta kendisine *halk düşmanı* diyen sorgu yargıcının üzerine sandalye atmıştır. O zaman dört polis memuru onu yakalayıp acımasızca tekmelemişlerdir. Abdıkadır Orozbekov'un sağlığı işkencelerden dolayı gün geçtikçe kötüye gitmiş, çok zayıflamış, ayakları kabarmış, yüzü morarmış sonunda kendisi ayakta duramayacak hâle gelmiştir. İşkenceden sadece sağlığı bozulmamış, manevi olarak da acı çekmiştir. Ama böyle ıstırapları çekmesine rağmen iradesi kırılmamıştır.

Abdikadır Orozbekov NKVD hapsinde iken hayatının son günlerinde "*Suçsuz yere yanyoruz. Adalet en sonunda zafer kazanacaktır, ecel bizi götürse de halk emeğimizi yürekten hatırlayacaktır.*" diyerek nihayetinde adaletin ortaya çıkacağına inanmıştır. Stalin rejimini ise bunu "*Bu dünyada kim garip? Kurttan merhamet bekleyen koyun garip,*

⁶ *Manap* - XVII. yüzyıldan 1917 Sovyet yönetimi kuruluncaya kadar geçen süre içerisinde Kırgızistan'ın kuzeyinde sosyal ekonomik problemleri çözmeye, yargılamaya yetkisine sahip, halkı yöneten boy reislerinin unvanıdır. Kırgızistan'ın güneyinde *Manap* unvanı kullanılmamıştır.

⁷ NKVD - Rusçadan *Narodny Komissariat Vnutrennih Del*, İç İşleri Halk Komiserliği.

eşkiyadan merhamet bekleyen halk garip” şeklinde yorumlamıştır. Abdıkadir Orozbekov Nisan 1938’de hapishanede hiçbir mahkeme kararı olmadan ölüme mahkûm edilmiştir. Frunze şehrinin Birinci May ilçesine bağlı nüfus kayıt bürosu tarafından kaydedilen belgede, A.Orozbekov’un 14 Nisan 1938’de Frunze şehrinde 49 yaşında miyokardit (kalp kası iltihabı) ve akciğer veremi ile hastalanıp öldüğü belirtilmektedir (KC MDA, fon 20, liste 2, dosya 65: 39).

Abdıkadir Orozbekov’un naaşının nereye gömüldüğü bilinmemektedir. Cesedinin gece yarısında Bişkek kenarındaki Ala Arça mezarlığına gizlice başka kişilerin cesetleri ile beraber toplu hâlde defnedildiği söylenmektedir. Orozbekov’un tutuklanmasıyla birlikte onunla beraber çalışan birçok kişi işbirliği gerekçesi veya *Orozbekovcu* iftirasıyla hapsedilmiş, bazıları ise kurşuna dizilmiştir. O’nun arşivindeki birçok dosya, yayınlanan makaleleri, resimleri yok edilmiştir.

Stalin, akrabalık bağı ile bağı ve devlet düşmanı olarak gördüğü bütün insanların ortadan kaldırılması gerektiğini beyan etmiş bu nedenle 1937-1938 yılında yaşanan *Büyük Terör*, devlet düşmanı olarak görülen kişilerin aile üyelerini de doğrudan etkilemiştir. Bu sebeple Sovyet güvenlik teşkilatı, devlet düşmanının eşleri, çocukları, kardeşleri, anne babası, hatta eski eşlerine yönelik cezalandırmalar hakkında detaylı talimatlar ortaya koymuştur (Golfo 2008: 91).

Baskı politikası ailelerin hayatında olumsuz izler bırakmıştır. Böyle bir siyaset doğrudan doğruya veya dolaylı da olsa baskıya uğrayan ailelerin çocuklarını etkilemiştir. Ayrımcılık siyaseti, repressiyaya uğrayanların çocuklarının kendi özgeçmişlerini gizlemesine sebep olmuştur. Çoğu zaman onlar yaşadığı yerleri ve soyadlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Eylül 1937’de tutuklanıp ölüme mahkûm edilen A.Orozbekov’un ailesine bir ay içinde evi boşaltma emri verilmiştir. Kızı ve oğlunun okuduğu ilkokulda onlarla beraber okuyan arkadaşları *“siz halk düşmanının çocuğusunuz, sizinle okumak istemiyoruz”* dediklerinden okulu bırakmışlar. Ailece Fergana şehrine annesinin akrabalarının yaşadığı yere taşınmışlardır. Orozbekov, repressiyaya uğradıktan sonra onun ailesi ve çocukları soyadlarını değiştirmeye mecbur kalmışlardır. Üstelik Orozbekov’un çocukları 1956 yılında babası aklanana kadar pasaport alamamışlardır. Hatta Özgörüş Orozbekov 1947 yılında Kadamcay kasabasında maden arama kurtarma ekibinde çalışırken bir gün fabrika müdürü onu çağırarak *“Sen halk düşmanının oğluymuşsun senden her türlü sabotaj beklenir. 24 saat içinde işten çık”* dediğini hatıralarında belirtmektedir (Eşatov 2009: 201-203).

1953’te Stalin’in ölümü ve Kruşçev’in devlet başkanlığına gelmesi ile 1937 repressiya kurbanlarının aklanması mümkün olabilmıştır. Şubat 1956’da Sovyetler Birliği Komünist Partisinin (Rusça kısaltması KPSS) XX. kurultayında Stalin ve çevresindekilerin cinayetlerinin açığa çıkartılması ve *Destalinizasyon* (Stalincilikten uzaklaşma) sürecinin devreye girmesi sonrasında SSCB’de repressiyaya uğrayanların kitleler hâlinde rehabilitasyonu başlamıştır. Kasım 1955’te Orozbekov’un eşi

Orozbekov'un aklanması ile ilgili dilekçe ile *Kırgızistan Devlet Güvenlik Komitesi*'ne başvurmuştur. O dönemdeki Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin birinci sekreteri İshak Razzakov'un bizzat inisiyatifi ile Orozbekov ile ilgili materyalleri gözden geçirmek için Mayıs 1956'da hükümet komisyonu kurulmuştur. Bu hükümet komisyonunun çalışmaları sayesinde A. Orozbekov'un siyasi rehabilitasyon ile ilgili karar çıkartılmıştır. 21 Mayıs 1956'da Kırgızistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosu kararıyla 1937'de iptal edilen Komünist Parti'ye üyeliği tekrar düzenlenmiştir. 1994 senesinde ise Kırgızistan kendi egemenliğini kazandıktan sonra A.Orozbekov tamamen aklanmıştır.

Resim 4. Abdikadir Orozbekov'un memleketindeki heykeli

SONUÇ

A. Orozbekov'un hayatı ve yaptığı faaliyetler, Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulması ve gelişmesi ile sıkı ilişkilidir. Çok ağır bir dönemde devletin başında bulunan A. Orozbekov 1925 yılından 1937'ye kadar Kırgızistan'ın ilk

devlet başkanı olarak görev yapmıştır. Orozbekov'un kısa zaman zarfında yüksek yönetim kademelerine hızla yükselmesinin sebebi, onun Komünist Parti'nin kadro siyasetine uygun bir yapıda olması (yani sosyal kökenine göre geçmişi fakir kesime dayanması Sovyet rejimine yatkındı) ve bununla birlikte Türkistan'da Sovyet yönetiminin kurulması ve pekiştirilmesine de bizzat katılmış olmasıydı.

A. Orozbekov Kırgızistan Merkezî İcra Komitesi başkanlığı yaptığı sırada çalışkan mütevazı ve ağır başlı olması O'nun Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti halkının gözünde itibarının artmasına sebep olmuştur. A. Orozbekov halk arasında itibarlı bir kişilik olduğu için şehir ve köylerde her zaman O'na saygı ve sevginin ifadesi olarak "Aksakal" diye hitap edilmekteydi. Ancak Aksakal Orozbekov, o dönemde yaş olarak sadece 40 yaşını biraz geçmişti.

Abdikadir Orozbekov'un Sovyet döneminde Kırgız devletçiliğinin oluşumu adına yaptığı faaliyetler bir hayli çoktur. A. Orozbekov, Sovyet Kırgızistanı'nın siyasi, ekonomik ve kültürel kuruluşundaki önemli hedeflerin gerçekleştirilmesine bizzat katılmış bir devlet adamıdır. O, cumhuriyetin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının geliştirilmesine özen göstermiştir. Dilci Kasım Tınstanov gibi bilim adamlarına her zaman maddî ve manevî destek vermiştir. Abdıkadir Orozbekov halk arasında adaletli kişiliği ile bilinmekteydi; Kırgızistan'ın Kırgız, Özbek ve Taciklerin beraber yaşadıkları bölgelerinde millî sorunları adil bir şekilde çözmüş ve bu nedenle Özbek ve Taciklerin arasında da büyük bir itibar kazanmıştı. Bugün Kırgızistan'ın Kadamcay ilçesinde kendisinin doğduğu Ohna köyüne ve Bişkek'teki bir caddeye Abdıkadir Orozbekov'a atfen onun adı verilmiştir.

KAYNAKÇA

a. Arşiv belgeleri

- KC MDA - Kırgızistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, fon.20. liste.2. dosya. 65.
 KC SB MDA - Kırgızistan Cumhuriyeti Siyasi Belgeler Merkez Devlet Arşivi, fon.6, liste.1, dosya.30, fon.10, liste.1, 101, 229281, 2801 numaralı dosyalar.
 OBDA - Oş Bölgesel Devlet Arşivi, fon.1, liste 1, dosya.298.

b. Eserler

- ABDİKADIROV, K. (1989), "Kırgızstandın Birinçi Prezidenti", *Sovettik Kırgızstan* gazetesi, 24 Ekim Sayı.245.
 ABDRAHMANOV, B. (2012), *Deyatelnost Organov Gosudarstvennoy Bezopasnosti Kırgızstana v 1918-1953 gg.* Doktora Tezi, Bişkek.
 ASANKANOV A. – OSMONOV Ö. (2003), *Kırgızstan Tarihi*, Bişkek: Erkin-Too Yayınevi.
 ASANKANOV A. - SAMİYEVA C. (2009), "Abdikadir Orozbekov-Mamlekettik İşmer cana Uluttuk İntelligentsiyanın Körünüktüü Ökülü", *Abdikadir Orozbekov Kırgızstandın Birinçi cana Çıgaan Mamleket Başçısı*, (Editör K.Abdıkadırov), Bişkek: Biyiktik Yayınevi.
 BABEROWSKI, J. (2014), *Vijennaya Zemlya Stalinskoe Tsarstvo Nasiliya*, (Almancadan Rusçaya çeviren L. Pantina), Moskova: Politiceskaya Entsiklopediya Yayınları.

- EŞATOV, C. (2009), "Abdikadır Orozbekov-Mamlekettik İşmer cana Uluttuk İntelligentsiyanın Kõrünüktüü Ökülü", *Abdikadır Orozbekov Kırgızstandın Birinçi cana Çıgaan Mamleket Başçısı*, (Editör K.Abdıkadırov), Bişkek: Biyiktik yayınevi.
- GOLFO, A. (2008), "Stalin and the Politics of Kinship: Practices of Collective Punishment, 1920s-1940s", *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 50, No. 1
- KUNİN, A. (1987), "Revolutsiyanın Soldatı", *Oktaybrdın işin ulantıp*. (Editör P. Kazıbaev), Frunze: Kırgızistan Matbaası.
- KURMANOV, Z. (1997), *Politiçeskaya Borba v Kırgızstane: 20-e Godı*, Bişkek: İlim Yayınevi.
- PARÇUKOV, D. (1990), "Politiçeskiy Portret Abdıkadıra Orozbekova", *Kommunist Kırgızstana Dergisi*, Sayı.4.
- SAALAEV, Ö. 30-cc. Repressiyanın Kurmandıktarı, Bişkek, Arip Press, 2016.
- SEMEV, İ. (1987), "Perviy Predsedatel KirTSİKa", *Kommunist Kırgızstana Dergisi*, Sayı. 9.
- YAKUSHKO, O. (2008), "The Impact of Social and Political Changes on Survivors of Political Persecutions in Rural Russia and Ukraine", *Political Psychology*, Vol. 29, No. 1.